

Populační vývoj světa (5. část) Evropa

Ačkoliv je Evropa druhý populačně nejmenší kontinent (po Austrálii), je z demografického pohledu důležitá. V západní Evropě začala demografická revoluce, vyspělé evropské státy vykazují v průměru jedny z nejvyšších hodnot naděje dožití a nejnižších hodnot kojenecské úmrtnosti a úhrnné plodnosti. Společným působením těchto procesů dochází ve většině evropských států k demografickému stárnutí, jehož důsledky už nyní zasahují a v budoucnu budou stále více promlouvat do ekonomik a sociálních systémů jednotlivých států.

Tab. 1. Základní demografické charakteristiky světa a Evropy (údaje za země EU), rok 2010

	Svět	Evropa
Počet obyvatel (v milionech)	6 892	501
Hustota zalidnění (obyv./km ²)	51	115
Úhrnná plodnost (počet dětí na 1 ženu)	2,5	1,6
Naděje dožití	69 let	79 let
Kvociet kojenecské úmrtnosti	46 ‰	4 ‰
Hrubá míra přirozeného přírůstku	1,2 ‰	0,1 ‰

Zdroj dat: PRB, 2010

Svou rozlohou i počtem obyvatel je Evropa druhý nejmenší kontinent. V evropských zemích (bez Ruska) žije necelých 600 milionů obyvatel, v zemích Evropské unie žije něco přes 500 milionů lidí. Evropa je světadíl s jednou z nejvyšších hodnot hustoty zalidnění. Na 1 km² připadá v zemích EU v průměru 115 obyvatel, západní Evropa dosahuje hodnoty 170, jižní 118, naopak podprůměrná hustota zalidnění je v severní části (55 obyvatel na 1 km²) a východní části Evropy (Česko vykazuje ve východní Evropě nejvyšší hodnotu, a to 133 obyvatel na 1 km²).

V současnosti lze populační vývoj v Evropě charakterizovat zejména téměř nulovým přirozeným přírůstkem obyvatelstva. Je to způsobeno tím, že průměrný počet dětí na jednu ženu zdaleka nedosahuje hodnoty 2,1 – tedy hranice prosté reprodukce. Kladný celkový přírůstek obyvatelstva si Evropa udržuje zejména imigrací z Asie a bývalých kolonií Francie či Španělska.

Úbytek obyvatelstva

Zatímco celosvětově počet obyvatel roste a všechny světadíly si jako celek udržují populační přírůstek, Evropa je jediný kontinent, kde počet obyvatel začal přirozenou měnou ubývat. K této situaci došlo v 90. letech 20. století, kdy se míra růstu evropského obyvatelstva dostala do záporných hodnot.

Koncem 90. let nastal obrat a v řadě zemí se vlivem růstu úrovně úhrnné plodnosti začal počet obyvatel mírně zvyšovat. Tento trend se však zdá přechodný a do roku 2050 se očekává pokles celkového počtu obyvatel o 2 %; podle odhadů se tedy za 40 let počet obyvatel v Evropě sníží o 10 milionů.

V důsledku velmi nízkého populačního přírůstku podíl Evropanů na celosvětové populaci klesá. Evropské obyvatelstvo v roce 1950 představovalo 17,5 % světové populace, v roce 2000 tvořili Evropané necelou desetinu všech obyvatel a do roku 2050 by se podle odhadů podíl evropského obyvatelstva měl snížit zhruba na 6,3 % (UN Population Division).

Vývoj plodnosti ve druhé polovině 20. století

Politické rozdělení Evropy ve druhé polovině 20. století na „západ“ a „východ“ se odrazilo i v rozdílném populačním vývoji těchto oblastí. I v současnosti, kdy země bývalého socialistického bloku vstoupily do Evropské unie, pozorujeme mezi novými a původními členskými státy odlišnosti (Kocourková, Šídlo 2008–09).

Po druhé světové válce došlo ve většině západních zemí k nárůstu počtu narozených dětí. Tzv. „baby-boom“ trval zhruba do konce 60. let a poté se počet narozených dětí začal postupně snižovat. K poklesu došlo v důsledku změn v reprodukčním a sňatkovém chování obyvatel, které se souhrnně označují jako druhý demografický přechod (Van de Kaa 2002). Tento proces se projevoval poklesem úhrnné plodnosti pod hodnotu 2,1 dítěte na jednu ženu, odkládáním rození dětí do vyššího věku a také zvýšením podílu dětí narozených mimo manželství. Zároveň se snížila úroveň sňatečnosti a lidé začali vstup do manželství odkládat do vyššího věku. Úroveň rozvodovosti se naopak zvýšila. Kohabítace (nesezdaná soužití) se staly častou formou partnerského soužití nejen u svobodných osob, ale také u osob rozvedených či ovdovělých. Druhý demografický přechod se datuje do 60. let v severní Evropě, poté se začal projevovat v zemích západní Evropy a později v jihoevropských státech.

Vývoj v zemích „východu“ byl odlišný a většina změn se zde projevovala se zpožděním za západními státy. Země střední a východní Evropy si udržovaly vyšší úhrnnou plodnost (průměrně nad dvě děti na jednu ženu) až do konce 80. let, což bylo ovlivněno i propopulačními opatřeními uplatňovanými v 70. letech. Výrazné snižování úrovně plodnosti zde nastalo až začátkem 90. let a v těchto státech je v současnosti jedna z nejnižších úrovní plodnosti nejen v Evropě, ale i ve světě.

Další důležitou změnou, která se pojí s druhým demografickým přechodem, je odkládání mateřství a zvyšování průměrného věku matky při narození dítěte. Tento trend opět začal v severní Evropě a přes západní a jižní státy se šířil do zemí bývalého východního bloku v 90. letech. Ve „východních“ zemích se však zatím neprojevil takovou měrou, proto je věk matek stále nižší než v zemích západních.

Odkládání porodů do vyššího věku je jedním z nejdůležitějších faktorů první fáze poklesu úrovně plodnosti v 90. letech. V posledních letech se však ukazuje, že země s nejvyšším průměrným věkem matek při porodu vykazují i relativně vysoké míry plodnosti (viz obr. 2). Tento nový trend platí v zemích severní a západní Evropy a potvrzuje ho i země „východu“. Výjimku tvoří státy jižní Evropy, kde pozorujeme nízkou úroveň plodnosti a zároveň vysoký věk matek.

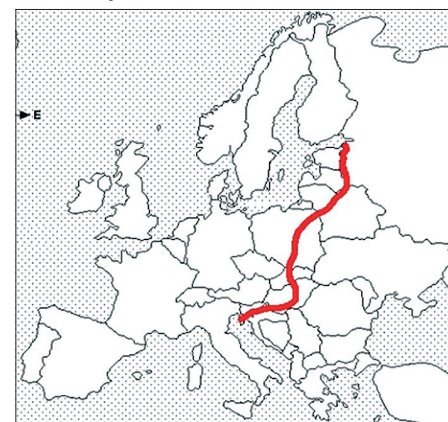
Odkládání porodů do vyššího věku je jedním z nejdůležitějších faktorů první fáze poklesu úrovně plodnosti v 90. letech. V posledních letech se však ukazuje, že země s nejvyšším průměrným věkem matek při porodu vykazují i relativně vysoké míry plodnosti (viz obr. 2). Tento nový trend platí v zemích severní a západní Evropy a potvrzuje ho i země „východu“. Výjimku tvoří státy jižní Evropy, kde pozorujeme nízkou úroveň plodnosti a zároveň vysoký věk matek.

Manželství

Evropu lze pomyslně rozdělit z hlediska sňatkového chování tzv. Hajnalovou linií (viz obr. 1), která při své poloze v ose měst Petrohrad–Terst dělí území na západ- a východoevropský reprodukční region. Západoevropský region se vyznačoval pozdějším vstupem do manželství, tedy ve vyšším věku, nižší mírou sňatečnosti a tzv. nukleárním typem rodiny (rodiče se závislými dětmi) ve vlastním bydlení. Pro východoevropský region byl naopak typický vstup do manželství v nižším věku a vysoká míra sňatečnosti. Rozšířené bylo také soužití více generací v jedné domácnosti.

V současnosti se zmíněné rozdíly začínají stírat a objevují se nové trendy a směry v partnerském soužití. Nejvýraznější změny lze pozorovat v neustálém zvyšování věku

Obr. 1. Hajnalova linie

Zdroj: Demography resources
(<http://demography.blogspot.com/2008/01/hajnal-line.html>)

ČÍSLA HOVOŘÍ

při sňatku a stále rostoucím podílu svobodných osob, a to nejen v jednotlivých věkových skupinách, ale i u trvale svobodných osob. Významné rozdíly z pohledu rodinného stavu dokumentují data z roku 2007 pro věkovou skupinu 25–29 let u mužů, kdy v Polsku byla v manželství skoro polovina těchto mužů, zatímco ve Slovinsku pouhých 12 % a v Itálii 16 %. Právě mladí muži na Apeninském poloostrově patří mezi ty, kteří žijí s rodiči až do relativně vysokého věku.

Úmrtnostní poměry v Evropě

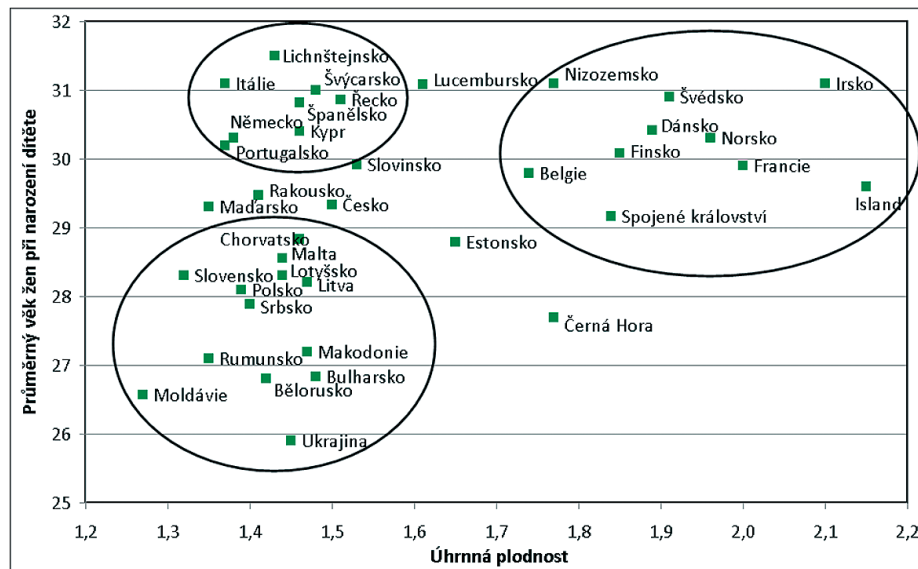
V Evropě se lidé dožívají v průměru nejvyššího věku v porovnání s ostatními kontinenty. Opět ale existují rozdíly mezi jednotlivými zeměmi a i zde obecně platí rozdělení na „západní“ a „východní“ Evropu. Zatímco ve státech severní, západní i jižní Evropy je střední délka života v průměru za obě pohlaví 80 let, v zemích východní Evropy se lidé dožívají průměrně o deset let méně. Ve většině „západních“ zemí mají ženy o 4–6 let vyšší střední délku života než muži. Ve „východních“ státech je genderový rozdíl větší a nejvyšších hodnot dosahuje v pobaltských zemích, kde se ženy dožívají až o 12 let více než muži.

Celosvětově nejpříznivějších hodnot dosahuje Evropa i v kojenecké úmrtnosti. V nejvyspělejších státech se kojenecká úmrtnost pohybuje kolem 4 ‰; v některých zemích (včetně Česka) se ji podařilo snížit pod 3 ‰. Vyšší hodnoty (přes 10 ‰) vykazují státy ve východní Evropě, např. Rumunsko, Moldávie nebo Ukrajina (PRB 2009).

Menšiny v evropských státech

V mnoha evropských státech žijí národnostní menšiny. Jedním ze států, kde je podíl imigrantů vysoký, je i Německo. Nejpočetnější menšinou jsou Turci, kteří přicházeli do země v 60. letech 20. století jako pracovní síla. Současná turecká populace je tvořena už druhou a třetí generací

Obr. 2. Průměrný věk žen při narození dítěte a úhrnná plodnost, státy Evropy, rok 2008

Zdroj: Eurostat

potomků těchto přistěhovalců a od majoritní společnosti se odlišuje svými demografickými charakteristikami. V roce 2007 bylo 40 % imigrantů z Turecka ve věku 25–45 let, čímž výrazně omlazují věkovou strukturu obyvatelstva v Německu. Ačkoliv je pohled na „německé Turky“ či „turecké Němce“ často negativní (z důvodu izolace muslimské menšiny, používání vlastního jazyka místo němčiny, strachu z terorismu), do budoucna je taková situace pro Německo příznivá. S postupujícím stárnutím populace dochází k poklesu podílu ekonomicky aktivních obyvatel v zemi, což může způsobit nedostatek pracovní síly. Tuto mezeru na pracovním trhu tak mohou zaplnit lidé v produktivním věku, kteří se hlásí k tureckému původu.

Výrazná muslimská menšina žije také na území Francie. Význam přistěhovalectví vzrostl především v období průmyslové revoluce, kdy se imigranti stali důležitým zdrojem levné pracovní síly, a byli proto ve Francii vítáni. Po druhé světové válce,

kdy došlo k ekonomickému rozvoji, se příliv imigrantů ještě zvýšil. Přistěhovalectví a pobyt na území začaly být zároveň legislativně upravovány a imigranti evidováni. Zdrojem imigrantů byly převážně francouzské kolonie; největší podíl pracovní síly proudil z nejbližších kolonií na africkém kontinentu. U široké veřejnosti je muslimská menšina ve Francii spojena s ostrou diskusí o zahalování tváře a nošení náboženských symbolů. Zákon, který nařídil odhalení tváře ve školách a státních úřadech, by se mohl v dohledné době rozšířit o další veřejná místa, a to z bezpečnostních důvodů.

Klára Tesárková, PřF UK v Praze
Eva Dostálová, Gabriela Myšáková,
studentky PřF UK v Praze
klara.tesarkova@gmail.com
eva.dostalova@gmail.com,
gabi.mysakova@gmail.com

Development of the world population: Europe. This article deals with the current demographic situation in Europe and characterizes the position of Europe in relation to the other continents. The main emphasis is focused on a description of differences between Western and Eastern European countries, in terms of basic demographic characteristics and reproductive behaviour. The final section introduces the importance of minority groups in European countries, especially in Germany and France.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

KOCOURKOVÁ, J., ŠÍDLA, L. (2008–09): Česká republika v Evropské unii: demografický pohled. *Geografické rozhledy*, 2/2008–09.
PRB, 2010: The 2010 World Population Data Sheet, <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2010/2010wpds.aspx>
Commission of the European communities. 2008. Demography report 2008: Meeting Social Needs in an Ageing Society. Brussels, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=709&langId=en>.
VAN DE KAA, D. J. (2002): The Idea of Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Tokyo, http://www.ipss.go.jp/webj-ad/Web-Journal.files/population/2003_4/Kaa.pdf.
Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>
Statistisches Bundesamt Deutschland, www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/.../Altersgruppen_property=file.xls

United Nations Population Division, World Marriage Data, <http://www.un.org/esa/population/publications/WMD2008/Main.html>
United Nations Population Division, World Population Prospects, <http://esa.un.org/unpp/>

APLIKACE DO VÝUKY:

1. Charakterizujte demografickou situaci v Evropě a zaměřte se na vývoj postavení Evropy ve světě.
2. Určete rozdíly mezi demografickým vývojem ve státech „západní“ a „východní“ Evropy od druhé poloviny 20. století. Pokuste se charakterizovat příčiny a diskutujte o nich.
3. Které národnostní menšiny žijí v Evropě a ve kterých státech se vyskytují? Myslíte si, že je nutné regulovat imigraci? Co je příčinou problémů mezi původními a příchodními obyvateli? Uveďte příklady a diskutujte.